

Προβληματική και προβληματισμοί

Μιλώντας για χαρακτήρες της παιδικής λογοτεχνίας, πρώτα-πρώτα ας μην ξεχνάμε ότι τα λογοτεχνικά κείμενα που απευθύνονται σε παιδιά παρουσιάζουν αρκετές και σημαντικές διαφορές από αυτά που παράγονται για να διαβαστούν από ενήλικους. Κι αν ακόμη υπάρχει ένα κοινό πεδίο της λογοτεχνίας για παιδιά με αυτήν για ενήλικους, όπως συμβαίνει και με κάποια τηλεοπτικά προγράμματα, οι αναγνωστικές ανάγκες των παιδιών διαφέρουν¹¹ λόγω της ιδιαιτερότητας της ηλικίας τους. Ο λόγος μας, προφορικός ή γραπτός, όταν απευθύνεται σε παιδιά, διαφοροποιείται. Το πώς θα έπρεπε να είναι ίσως δεν μπορεί ν' απαντηθεί επακριβώς. Πάντως είναι διαφορετικός: απλός, σύμφωνος με τις περιορισμένες γλωσσικές εμπειρίες των παιδιών, προσαρμοσμένος στον γνωσιολογικό και συναισθηματικό κόσμο τους, (αυτο-) λογοκριμένος, διδακτικός. Συνεπώς και οι χαρακτήρες των παιδικών βιβλίων κατασκευάζονται και σκιαγραφούνται σύμφωνα με την ιδέα που έχουμε ότι θα έπρεπε να είναι τα λογοτεχνικά πρόσωπα-πρότυπα: γοητευτικά και πειστικά, ταυτόχρονα μανιχαϊστικά προβεβλημένα, ώστε να γίνονται εύκολα αναγνωρίσιμοι οι τύποι που εκπροσωπούν και η προσωπικότητα που έχουν και να είναι πιο αποτελεσματική η επικοινωνία τους με τους μικρούς αναγνώστες, κυρίως όμως πρόσωπα άξια να καθοδηγήσουν και να προσανατολίσουν σκέψεις και πράξεις, για να αποτελέσουν μοντέλα συμπεριφοράς. Είναι πρόσωπα διδακτικά πιθανόν, εφόσον γνωστοποιούν, προτείνουν, «διδάσκουν» το ηθικά δίκαιο και το κοινωνικά σωστό. Μέλημα της κάθε κοινωνίας είναι εξάλλου η διατήρηση της δομής της και η εξοικείωση των νέων μελών της με αυτήν τη δομή, με τους θεσμούς, με το αξιακό σύστημά της, ώστε να είναι ικανά τα νέα μέλη να ανταποκριθούν με συνέπεια και γνώση στον κάθε ρόλο, κοινωνικό ή άλλο, που αναλαμβάνουν σε διάφορες περιόδους της ζωής τους. Όπως υπογραμμίζει ο S. N. Eisen-

---

11. Nicholas Tucker (1981), *Il bambino e il libro*, Roma, Armando Editore, 1996, 15-16.

stadt¹² «μία από τις κύριες αποστολές που αντιμετωπίζει κάθε κοινωνία και κάθε κοινωνικό σύστημα είναι να διασφαλίζει τη διαιώνιση της δομής του, των κανονιστικών προτύπων του, των αξιών του κ.τ.λ., παρά τις αλλαγές που επιφέρουν στη σύνθεσή του οι θάνατοι και οι γεννήσεις». Μέρος αυτής της αποστολής έχει αναλάβει η λογοτεχνία, κυρίως η παιδική.

Παρά τις περιπέτειες που έζησε η παιδική λογοτεχνία από την εποχή της καθιέρωσής της ως αυτόνομου κλάδου της λογοτεχνίας, περιπέτειες, μεταξύ άλλων, μέσα από αμφισβητήσεις των σκοπιμοτήτων που εξυπηρετεί και της ιδεολογίας που φέρει (και μεταφέρει), δεν έπαψε να διατηρεί τον παιδαγωγικό χαρακτήρα της, να συμβάλει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών-αναγνωστών, ώστε να είναι ομαλή η κοινωνικοποίησή τους. Ο C. Mills¹³ σημειώνει ότι τα παιδικά αφηγήματα είναι μια υπόθεση περίπλοκη και εντυπωσιακή για την τάση που έχουν ανάμεσα στη διασκέδαση και στον διδακτισμό, επειδή ανταποκρίνονται στην ανάγκη μας να κοινωνικοποιήσουμε τους νέους σύμφωνα με επικρατούσες αξίες, γιατί, όπως συνέβαινε κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, στρέφουν το ενδιαφέρον τους στον εσωτερικό κόσμο των νέων. Επισημαίνει επίσης ότι τα βιβλία για παιδιά έγιναν σήμερα αντικείμενο συζητήσεων σχετικά με τη δυνατότητα μετάδοσης συγκεκριμένης συμπεριφοράς και στάσης απέναντι στο σεξισμό, στο ρατσισμό και στα άτομα με ειδικές ανάγκες, δηλαδή σε ό,τι το διαφορετικό, καθιστώντας σαφές ότι το κείμενο που διαβάζεται από τα παιδιά γίνεται αντιληπτό (και) ως μέσο διαπαιδαγώγησης και χειραγώγησης.

Η λογοτεχνία, λέει ο Franco Cambi¹⁴ «πάντα πρότεινε μοντέλα, αλλά ακόμη περισσότερο συμβαίνει αυτό στην παιδική λογοτεχνία, επειδή γεννιέται γι' αυτόν τον σκοπό, να διαπλάσει χαρακτήρες δίνοντας εικόνες, αξίες, πρότυπα, επεξεργασμένα, ώστε να αποδοθούν με σύμβολα». Επισημαίνει ακόμη ότι τα παιδικά κείμενα, «λειτουργούν ως ρυθμιστές της 'κοινωνικής ζωής', επειδή θέτουν σε κίνηση συγκεκριμένα μοντέλα συμπεριφοράς, νομιμοποιούν νόρμες και αξίες, προσανατολίζουν προτιμήσεις ηθικής φύσης. Αλλά, ακόμη, τα κείμενα για παιδιά λειτουργούν ως συντελεστές της 'συναισθηματικής ζωής', καθόσον υποβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο νιώ-

12. S.N. Eisenstadt, «Ηλικιακές ομάδες και κοινωνική δομή: το πρόβλημα», μτφρ. Κ. Αθανασίου, στο Δήμητρα Μακρουνιώτη («Εισαγωγή»-επιμ.), *Παιδική ηλικία*, Αθήνα, Νήσος, 1997, 177.

13. Colin Mills, «Books for Younger Readers», στο Peter Hunt (επιμ.), *International Companion, Encyclopedia of Children's Literature*, London and New York, Routledge, 1996, 377-386, 377.

14. Franco Cambi, Giacomo Givès, *Il bambino e la lettura*, Pisa, Edizioni Ets, 1996, 256-257.

θουμε και αντιδρούμε, ιεραρχούν συναισθήματα και επιβάλλουν, σ' όλο αυτό το σύνολο των ψυχικών καταστάσεων, συγκεκριμένους κανόνες. Τέλος, τα παιδικά κείμενα λειτουργούν ως ρυθμιστές της 'πνευματικής ζωής', επειδή υποδεικνύουν και τρόπο σκέψης». Συνεπώς μέσα από τα αναγνώσματά του κοινωνικοποιείται ο νεαρός αναγνώστης, καθώς μέσα από τις πράξεις και το παράδειγμα των λογοτεχνικών προσώπων τού προτείνονται επιπλέον τρόποι σκέψης, συμπεριφοράς, δράσης και συμπληρώνονται οι πληροφορίες και οι γνώσεις του για τον κόσμο.

Κάθε μορφή τέχνης, αλλά περισσότερο η λογοτεχνία και ο κινηματογράφος, κοινοποιεί ένα σύνολο συναισθηματικών, συμβολικών, ηθικών, διανοητικών και κοινωνικών εκτιμήσεων. Η λογοτεχνία επικοινωνεί με τον αναγνώστη μέσω της γλώσσας, μέσω εικόνων, συμβόλων, κωδίκων. Ας δούμε το αφήγημα ως ένα ζωντανό οργανισμό, ως μέρος της κοινωνίας, το οποίο συμμετέχει στη μεταβολή και στην εξέλιξή της. Στο εσωτερικό της κοινωνίας, πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Ragone¹⁵ «οι εξελίξεις οργανώνονται και δομούνται μέσω των 'συμβόλων'. Η συμπεριφορά του ατόμου και του συνόλου πραγματοποιείται σύμφωνα με ένα σύστημα συμβολισμών ή κωδίκων, που εξελίσσονται διαρκώς και αφορούν τη γνώση και την υποθετική γνώση αναφορικά με την αγάπη, το φύλο, την οικογένεια, τη φιλία, τη δύναμη, το χρήμα, το Θεό, το εγώ, την αλήθεια, την τέχνη κ.τ.λ.». Η λογοτεχνία, ειδικότερα η παιδική λογοτεχνία λόγω του ρόλου της, αποτελεί ένα από τα πεδία που μέσα από τη δράση και τις σκέψεις των λογοτεχνικών χαρακτήρων οργανώνει και αποκωδικοποιεί αυτά τα σύμβολα.

Η παρατήρηση του Τ. Σ. Έλιοτ ότι η μυθοπλασία που διαβάζουμε «επιηρεάζει τη συμπεριφορά μας απέναντι στους συνανθρώπους μας, επηρεάζει το σχέδιο του εαυτού μας»¹⁶ συνοψίζει όσα περίπου αναφέρθηκαν. Διατυπώσεις με ανάλογο περιεχόμενο έχουν συχνά και κατά καιρούς υποστηριχθεί¹⁷ με διαφορετική αφορμή και στόχο. Αξίζει ν' αναφερθούμε σύντο-

15. Giovanni Ragone, *Introduzione alla Sociologia della Letteratura. La tradizione, i testi, le nuove teorie*, Napoli, Liguori Editore, 1996 Napoli, Liguori, 1996, 36.

16. Jeremy Hawthorn, *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο. Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Αθανασοπούλου, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, ²1995, 213.

17. Ο Trousson αναφερόμενος σε ήρωες όπως ο Οιδίποδας και η Αντιγόνη, και στη φιγούρα του Δον Ζουάν και στο τραγικό μεγαλείο του Φάουστ, γράφει «αυτοί οι ήρωες είναι μέσα μας κι εμείς είμαστε μέσα σ' αυτούς. Ζουν από τη ζωή μας, σκεφτόμαστε πάνω στο κέλυφό τους [...] είναι οι εκφραστές της ανθρωπότητας [...] είναι οι πόλοι της ύπαρξής μας και της κουλτούρας μας, γιατί ενσαρκώνουν καθετί που υπάρχει στον άνθρωπο», στο Ζωή Μπέλλα, «Το ταξίδι του Οδυσσέα μέσα στο χρόνο», *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, τ. 12, 1997, 55-56.

μα στον B. Snell¹⁸ ο οποίος, εμβαθύνοντας στη συμβολή του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στη συγκρότηση της ευρωπαϊκής σκέψης, κάνει λόγο για τα λεγόμενα «μυθολογικά παραδείγματα»,¹⁹ τα πρότυπα συμπεριφοράς που συναντώνται στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Ξεδιπλώνοντας τη σκέψη του εξηγεί ότι τα παραδείγματα αυτά «βοηθούν στις σκέψεις που κάνει ένα πρόσωπο για τον εαυτό του ή συμβάλλουν στο να συλλάβει κάποιος άλλος καλύτερα τη θέση του». Ως παράδειγμα αναφέρει την ιστορία του Μελέαγρου²⁰ που διηγείται ο γέροντας δάσκαλος Φοίνικας στον Αχιλλέα, ώστε να μπορέσει ο μαθητής του να αναγνωρίσει τον εαυτό του στο πρόσωπο του Μελέαγρου και να ελέγξει τον θυμό του. Τα μυθολογικά παραδείγματα μπορούν ακόμη «να αποκαλύψουν σε μεγαλύτερη έκταση την ανθρώπινη συμπεριφορά με τα αίτια και τις συνέπειές της» και παράλληλα προσφέρονται για την ερμηνεία και την κατανόηση της ανθρώπινης μοίρας.²¹

Η ερμηνεία και η κατανόηση της ανθρώπινης μοίρας ή, με διαφορετική διατύπωση, η ερμηνεία και η κατανόηση του εαυτού μας και των άλλων, του κόσμου μας και των νόμων του είναι διεργασίες που επιτελούνται μέσα και από τις αναγνωστικές εμπειρίες. Η κατανόηση του εαυτού μας, όπως και η αναγνώριση του εαυτού μας στο πρόσωπο του πρωταγωνιστή ενός έργου παρατηρείται, τόσο στους ανήλικους, όσο και στους ενήλικους αναγνώστες, και αποτελεί μέρος της αναγνωστικής δραστηριότητας. Κάθε πρόσωπο βέβαια δε συμβάλλει στον ίδιο βαθμό σ' αυτό: «κύριοι ήρωες που εκδηλώνουν ή υιοθετούν συναισθηματικές και ψυχολογικές καταστάσεις του αναγνώστη έχουν μεγάλη απήχηση».²² Τόσο οι σχετικές με το θέμα έρευνες, όσο και η

18. Bruno Snell, *Η αποκάλυψη του πνεύματος. Ελληνικές ρίζες της ευρωπαϊκής σκέψης*, (Die Entdeckung des Geistes. Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen), μτφρ. Δ. Ι. Ιακώβ, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1981, 271.

19. Όρος που ανέσυρε ο Snell από το Robert Oehler, *Mythologische Exempla in der älteren griechischen Dichtung*, διατρ., Βασιλεία 1925, και τη βιβλιοκρισία του H. Fränkel, *Gnomon* 3, 569, στο Bruno Snell, *ό.π.*, 271 και 454 n. 37. Για τα αναφερόμενα στην περίπτωση του Μελέαγρου βλ. *Όμηρον Ιλιάδα* (I, 529-605), στη μετάφραση του Θ. Γ. Μαυροπούλου, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2004.

20. Η ιστορία αυτή αναφέρεται στην *Ιλιάδα*, I 257-99. Με την ευκαιρία να θυμηθούμε ότι ο Ι. Θ. Κακριδής, πεπεισμένος ότι ο μύθος κυκλοφορούσε πριν από τον Όμηρο, αποτολμά με πολλούς δισταγμούς, όπως επισημαίνει ο ίδιος, ανασύνθεση του παραμυθιού στη μελέτη του *Οι αρχαίοι Έλληνες στη νεοελληνική λαϊκή παράδοση*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, ²1979, 55-66, ειδικά 62-63.

21. Bruno Snell, *ό.π.*, 271-272.

22. Σύμφωνα με τη N. Schlager, στο Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1997, 103.

γνώση που έχουμε από την καθημερινή μας πρακτική, όταν ασχολούμαστε με παιδιά, βεβαιώνουν ότι δεν είναι καθόλου σπάνια η αναγνώριση του εαυτού τους στον λογοτεχνικό τους ήρωα ή η διαδικασία μίμησης και ταύτισής τους μ' αυτόν. Φαίνεται ότι μέσα από αυτές τις διαδικασίες δίνεται η δυνατότητα στο παιδί-αναγνώστη να επεξεργαστεί καλύτερα δικά του συναισθήματα όμοια με αυτά που βιώνει ο λογοτεχνικός του χαρακτήρας και να κατανοήσει συνεπώς καλύτερα πλευρές του εαυτού του ή να οργανώσει τη γνώση του για τον εαυτό του. Δίνεται η δυνατότητα επίσης να γνωρίσει διαφορετικές από τις δικές του αντιδράσεις και συμπεριφορές, να παρατηρήσει γεγονότα και καταστάσεις από διαφορετική οπτική, συμπληρώνοντας τις γνώσεις του για τον κόσμο.

Αν για έναν ενήλικο είναι εύκολο να ξεχωρίσει την πραγματικότητα από τη φανταστική επιπόηση, το συναίσθημα από τη λογική, για ένα παιδί, που εμπλέκεται στην ανάγνωση ενός βιβλίου με ενθουσιασμό και πάθος, φαίνεται πως μια τέτοια διάκριση είναι δυσκολότερη. Διότι ο ήρωας που γοητεύει τον μικρό αναγνώστη, ειδικά αν έχει την ίδια ηλικία με αυτόν, έχει τη δύναμη να τον τραβήξει στον κόσμο του ή μοιάζει να θέλει να βγει από το βιβλίο.²³ Έτσι, λοιπόν, σκέφτεται συχνά το παιδί ότι ένα πρόσωπο της λογοτεχνίας δεν μπορεί να είναι τελείως φανταστικό πρόσωπο. Και ενώ γνωρίζει ότι «ο αγαπημένος του ήρωας υπάρχει μόνο στο χαρτί»²⁴ τον σκέφτεται σαν να είναι κάποιος φίλος του πραγματικός.

Το παιδί-αναγνώστης άλλοτε συμμετέχει συγκινησιακά και ενδεχομένως ταυτίζεται με το χαρακτήρα του, άλλοτε θέλει να τον μιμηθεί.²⁵ Η λειτουργία της μίμησης και της ταύτισης απαντούν προφανώς σε ανάγκες των παιδιών και πραγματοποιούνται στα παιδιά όχι μόνο με κύριους χαρακτήρες εξιστορήσεων αλλά και θεατρικών, κινηματογραφικών και τηλεοπτικών έργων.²⁶ Ο Ν. Tucker²⁷ σωστά επισημαίνει τους απρόβλεπτους κινδύνους των μηχανισμών της μίμησης, σε περίπτωση που ένα παιδί θελήσει να μιμηθεί ή να συναγωνιστεί έναν ήρωα που τον εντυπωσίασε και να εκθέσει τον εαυτό του σε σοβαρούς για τη σωματική του ακεραιότητα κινδύνους. Εί-

23. Βλ. σχετικά Angelo Petrosino, *Caro amico...*, Venezia, Marsilio, 1996, 31.

24. Bianca Pitzorno, *Storia delle mie storie*, Parma, Pratiche Editrice, 1995, 145.

25. Σύμφωνα με τον Ι.Δ. Ιωαννίδη, *Παιδαγωγική Ψυχολογία*, Αθήνα, Δρυμός, 1982, 81, η ταύτιση δεν είναι απλή μίμηση, η οποία αποτελεί μια συνειδητή περισσότερο αντιγραφική απτών που συμβαίνουν, αλλά κάτι περισσότερο. Είναι κατά βάση μια ασυνείδητη διάθεση να είναι κανείς μέρος ενός προτύπου.

26. Βλ. Ι.Δ. Ιωαννίδη, *ό.π.*, 81.

27. Nicholas Tucker, *ό.π.*, 74.

να αλήθεια ότι συνέβησαν σοβαρά ατυχήματα και στη χώρα μας, όταν κάποια παιδιά θέλησαν να μιμηθούν τον Πήτερ Παν ή τον Ταρζάν.

Η υπόθεση «πρότυπα για μίμηση» εμπεριέχει από την άλλη και τον κίνδυνο να περιορίσει μια προσωπικότητα, να δεσμεύσει ικανότητες και δεξιότητες, να υποβάλει ιδέες, να προσχεδιάσει συμπεριφορές, να υποτάξει σε κανόνες ακόμη και σε αισθήματα. Μιλώντας για πρότυπα προς μίμηση εννοούμε τις συμπεριφορές προσώπων που μπορούν να έχουν καθοδηγητικό ρόλο. Διότι στην κάθε υπό διαμόρφωση προσωπικότητα δρουν και επιδρούν διάφορα παραδείγματα ανθρώπων, υποδειγματικές συμπεριφορές, οι οποίες μπορούν να προτείνουν δρόμους σκέψης, ιδεολογίες και εκφράσεις ηθικής ζωής, για να μπορέσει να αναπτυχθεί ελεύθερα, να προχωρήσει στην κοινωνικοποίηση, σύμφωνα με τα δεδομένα του και την ιδιοσυγκρασία του.

Η λογοτεχνία πάντα ήταν μια σημαντική πηγή προτύπων. Λέγεται ότι ο Αχιλλέας ήταν ένα πρότυπο ανδρείας και φιλίας για τον Μ. Αλέξανδρο. Και για να αναφέρουμε ένα πιο σύγχρονο χαρακτηριστικό παράδειγμα που περιγράφει τη δυναμική λειτουργία των χαρακτήρων της παιδικής λογοτεχνίας ως προτύπων, ας θυμηθούμε την Πίπη Φακιδομύτη. Πανεπιστημιακές έρευνες των τελευταίων χρόνων σε ευρωπαϊκά και σε αμερικανικά πανεπιστήμια καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι αρκετά από τα κορίτσια που έλαβαν μέρος στις φοιτητικές κινητοποιήσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχαν διαβάσει κατά την παιδική τους ηλικία την *Πίπη Φακιδομύτη*.²⁸ Μπορεί να ανιχνευθεί επομένως κάποια επίδραση που ασκεί ο μυθιστορηματικός ήρωας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του αναγνώστη. Στην περίπτωση του παραδείγματός μας η εννιάχρονη «επαναστάτρια» Πίπη, – επαναστάτρια, επειδή αδιαφορεί για τις κοινωνικές συνθήκες, αντιστέκεται σε θεσμούς, επειδή δεν τους γνωρίζει, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, και αναπτύσσει έτσι ελεύθερα την προσωπικότητά της²⁹ – με τη μεγάλη ψυχική και σωματική δύναμη και το αταίριαστο ντύσιμο εκπροσώπησε την αντίδραση των παιδιών σε κατεστημένα, θεσμούς και αντιλήψεις και συνέβαλε στην αγωνιστική διάθεση των νεαρών αναγνωστριών του έργου.

Το παιδικό αφήγημα δεν είναι βέβαια το μόνο υλικό που προσφέρεται για εξέταση παιδικού προτύπου. Σήμερα υπάρχει μεγάλη προσφορά προ-

28. M. Casella, «Astrid Lindgren e l'invisibile filo della differenza», στο *Nel giardino di Gaia*, (επιμ. E. Beseghi), Milano, Mondadori, 1994, 49-66, 54.

29. Βλ. σχετικά, Karin Feeley, «Pippi Långstrump ou la liberté au service de l'autre», στο *Filosofia e Pedagogia del leggere. Persone e personaggi*, ό.π., 55-78.

τύπων ή, καλύτερα, ειδώλων που νοούνται ως πρότυπα, μέσα από την τηλεόραση, τον τύπο, τον ευρύτερο χώρο επικοινωνίας του παιδιού. Θα μπορούσε να διατυπωθεί η υπόθεση ότι οι μυθιστορηματικοί χαρακτήρες ως μοντέλα, τύποι, πρότυπα χάνουν τμήμα της επικοινωνιακής δύναμής τους. Αντίθετα, οι κλασικοί χαρακτήρες των παιδικών αφηγημάτων αξιοποιούνται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, άρα προβάλλονται και εδραιώνονται καλύτερα. Οι χαρακτήρες της λογοτεχνίας σε σχέση με αυτούς της οθόνης επιτρέπουν ευκολότερα την ενεργοποίηση μηχανισμών ταύτισης, επειδή ο νους μπροστά στις γραμμένες σελίδες έχει περισσότερο χρόνο να σκεφθεί και να επεξεργαστεί τις πράξεις τους σε σχέση με τα αφηγούμενα γεγονότα.³⁰

Σήμερα βέβαια δεν είναι δυνατόν να αποφύγουμε τη σύνδεση του παιδικού βιβλίου με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, επειδή διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην πρόσληψη του αναγνώσματος, στη διαμόρφωση, στη δομή και στην εξέλιξη του παιδικού βιβλίου γενικότερα.³¹ Το θέμα βέβαια της μεταφοράς έργων της λογοτεχνίας στην οθόνη, όχι απαραίτητα μόνο της παιδικής, και των όποιων μεταβολών την ακολουθούν και της επιβάλλονται, αποτελεί ενδιαφέρον ζήτημα άλλης εξέτασης.

Δίπλα στους κλασικούς χαρακτήρες της λογοτεχνίας βρίσκονται και οι κλασικοί ήρωες των κόμικς. Διότι ήρωες προκύπτουν και από τα κόμικς, «τα γοητευτικά αυτά αποπαιδία της λογοτεχνίας και της τέχνης, τα άτακτα και συχνά προκλητικά», όπως εύστοχα χαρακτηρίζει ο Χρήστος Μπουλώτης,³² κόμικς ή εικονογραφήματα σύμφωνα με τον Πέτρο Μαρτινίδη.³³ Είναι ήρωες νεότεροι, με λόγο διεκδικητικό και διαμορφωτικό στα πολιτισμικά δρώμενα, μια και ήδη απέκτησαν τα δικαιώματα που τους αναγνωρίζουν ως 9^η Τέχνη. Από τα κόμικς ξεπρόβαλαν εικόνες χαρακτήρων αμφιλεγόμενων, αμφισβητήσιμων, δικαίως ή αδικώς, γοητευτικών και ελκυστικών από τη μια, αποκρουστικών και απορριπτέων από την άλλη. Ή, αλλιώς, συνιστούν «απλά και εύπεπτα καταπότια, υποκατάστατα και απομιμήσεις, γεννήματα της

30. Βλ. σχετικά Roberto Denti, *Lasciamoli leggere. Il piacere e l'interesse per la lettura nei bambini e nei ragazzi*, Torino, Einaudi, 1999, 89.

31. Βλ. σχετικά Antonio Faeti, *Letteratura per l'Infanzia*, Firenze, La Nuova Italia, 1977, 1, ο οποίος προβαίνει σε αυτήν την επισήμανση, ήδη από το 1977, όταν ακόμη ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς τη σημερινή πραγματικότητα της τηλεόρασης και των dvd ή της λογοτεχνίας στο διαδίκτυο.

32. Χρήστος Μπουλώτης, «Η αρχαιότητα στα κόμικς», στο ένθετο αφιέρωμα «Κόμικς» της εφ. *Καθημερινή*, 2.8.1998.

33. Βλ. Πέτρος Μαρτινίδης, «Κόμικς», *Τέχνη και Τεχνικές της Εικονογράφησης*, Θεσσαλονίκη, Α.Σ.Ε., 2011, 16.

επιχειρηματικής δραστηριότητας», όπως επισημαίνει ο Α. Γκοτοβός.³⁴ Τα παιδικά κόμικς στηρίζονται στο γελοιογραφικό σκίτσο και δεν επιδιώκουν πάντα – τουλάχιστον δε δημιουργήθηκαν και δεν υπάρχουν για αυτόν τον σκοπό – ταύτιση του αναγνώστη με τον ήρωα.³⁵ Προέκυψαν άλλοτε καρικατούρες, απλές και μονοσήμαντες, και άλλοτε καλά διαγραμμένοι χαρακτήρες που αποτυπώνουν την εξέλιξη των αξιών της κοινωνίας που εκφράζουν. Αρκετά πρόσωπα των κόμικς έχουν αναδειχθεί σε διασημότητες εφάμιλλες ή πολύ ανώτερες των μορφών της πιο πανάρχαιας μυθολογίας,³⁶ συναγωνίζονται τους κλασικούς μυθιστορηματικούς ήρωες στην επικοινωνιακή δύναμη. Στα κόμικς αναγνωρίζεται δυναμική ικανή να συμβάλει στη διαμόρφωση αξιών, ικανή να προτείνει και να επηρεάσει συμπεριφορές, να περιγράψει συστήματα αξιών σε πραγματικούς και φανταστικούς κόσμους, ικανή δυναμική, ακόμη, να θορυβήσει συνειδήσεις, να ενοχλήσει ιδέες, ικανή να συγκεντρώσει το ενδιαφέρον διάφορων επιστημών. Ήρωες της παιδικής λογοτεχνίας έχουν μεταπηδήσει στον κόσμο των κόμικς και έχουν αξιοποιηθεί ποικιλοτρόπως. Η σχέση των κόμικς με τη λογοτεχνία είναι δυναμική και αλληλοτροφοδοτούμενη. Όσο όμως κι αν τα όρια που χωρίζουν τον λογοτεχνικό χαρακτήρα από αυτό των κόμικς είναι θολά, σίγουρα κάθε φιγούρα ανήκει σε άλλη γραφή και προορίζεται για άλλη ανάγνωση.³⁷ Οι ήρωες των κόμικς δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς εικόνα.³⁸ Ο λόγος τους δηλώνεται κυρίως από την εικόνα, ο λόγος τους είναι εικόνα.

34. Αθανάσιος Γκοτοβός, «Παραμύθι και κόμικς. Μια παράλληλη θεώρηση», στο Ευάγγελος Αυδίκος (επιμ.), *Από το παραμύθι στα κόμικς. Παράδοση και νεοεπικτικότητα*, («Εισαγωγή» Μ.Γ. Μερακλής), Αθήνα, Οδυσσέας, 1996, 670-678, 677.

35. Πέτρος Μαρτινίδης, *ό.π.*, 80.

36. *Ibidem*, 146.

37. Β. Ερίν, «Τι είναι η Παιδική Λογοτεχνία», 231-235, στο Ιωάννης Ν. Βασιλαράκης, *Γλώσσα και Πράξη της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Gutenberg, 1992.

38. Βλ. τη μελέτη της Νούλας Κωνσταντινίδου-Σέμογλου, *Κόμικς, παιδί και αστείο*, Αθήνα, Εξάντας, 2001, *passim* και ειδικότερα 63-111.